

АНАЛІЗ ОСОБИСТОГО ФОНДУ ПЕТРА ЄВГРАФОВИЧА КОВАЛЕВСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІЖНАРОДНОГО ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ)

У статті проаналізовані документи, що зберігаються в Міжнародному інституті соціальної історії. Документи розкривають різні аспекти життя Петра Євграфовича Ковалевського.

Ключові слова: документи, Міжнародний інститут соціальної історії, еміграція, російська діаспора.

В статье проанализированы документы, которые хранятся в Международном институте социальной истории. Документы раскрывают разные аспекты жизни Петра Евграфовича Ковалевского.

Ключевые слова: документы, Международный институт социальной истории, эмиграция, русская диаспора.

In the article were analysed documents from International Institute of Social History. The documents show different aspects of Peter Evgrafovich Kovalevskiy life.

Key words: documents, International Institute of Social History, emigration, Russian Diaspora.

Хвилі еміграції, що регулярно відбувалися на теренах Російської, потім радянської імперії, а далі – пострадянського простору, мали відмінні передумови, причини та характер. Проте всіх їх поєднує одна спільність – емігрували талановиті, інтелігентні люди, роль та суспільний внесок багатьох з них досі ще недостатньо висвітлені в історіографії.

В даній статті ми маємо на меті проаналізувати особистий фонд Петра Євграфовича Ковалевського, який нині зберігається в Міжнародному архіві соціальної історії (м. Амстердам, Королівство Нідерланди). Названа наукова установа заснована у 1935 р. зусиллями Ніколаса Посфумуса (Posthumus) з метою збереження та захисту документів від потрапляння їх до рук нацистської влади. Проте після вторгнення Гітлера до Нідерландів, інститут призупинив свою діяльність і роботу було поновлено лише після завершення Другої світової війни [1].

Наша увага до постаті Петра Ковалевського пояснюється неординарністю цієї особистості.

Ковалевський Петро Євграфович народився 16 грудня 1901 р. в родині відомого гірничого інженера, Томського губернатора (1830-1836), а з 1858 по 1861 рр. – міністра народної освіти Євграфа Петровича Ковалевського. Батько Петра Ковалевського походив з с. Ярошівка, Харківського повіту. Молодого Петра доля також неодноразово пов'язувала з

Україною. Отримавши середню освіту в училищі при Реформатських церквах в Петербурзі, він працював в храмах Воронежської губернії, а згодом виконував **послушання** в Покровському монастирі м. Харкова (1918-1919) та у Спаській церкві м. Сімферополя.

В 1920 р. Петро Євграфович змушений був емігрувати до Франції. Від жовтня 1920 р. до липня 1922 р. він був студентом історико-філологічного факультету Паризького університету. Ініціював створення християнських та православних студентських гуртків у Парижі. З 1921 р., за дорученням архієпископа Волинського Євлогія (Георгієвського), опікувався освітою архієрейського штату та був висвячений в іподиякони [2].

З 30-х років ХХ ст. Руська православна архієпископія в Західній Європі перебувала під юрисдикцією Вселенського патріарха та об'єднувала навколо себе близько 50 тис. членів. Консолідуючим підґрунтям для прихильників «Паризької юрисдикції» виступав Свято-Сергієвський богословський інститут, який засновано в 1925 р. Професорами інституту були протоієрей Сергій Булгаков, Антон Карташев, Кассіан Безобразов, Павел Євдокимов.

Активісти з руської діаспори в 1937 р. об'єдналися в Католицько-православну церкву Франції. Своїм лідером вони обрали колишнього римо-католицького священника Луї-Шарля Віннера, якого в 20-х роках

XX ст. було посвячено в єпископи Ліберальної католицької церкви.

Луї-Шарль захопився екуменістичним рухом і його підтримали професори Свято-Сергійєвського інституту. Проте Константинопольський Патріарх не дав згоди на прийняття цієї общини, оскільки вона не була зареєстрована як канонічне об'єднання віруючих. Від Віннера навіть вимагали зречення єпископського сану та заборони служити всі літургії за виключенням літургії Іоанна Златоуста.

За підтримки Євграфа Ковалевського о. Віннер звернувся до Московського Патріарха. По завершенні перемовин, в грудні 1936 р. община Віннера отримала дозвіл на приєднання до Московського Патріархату. А згідно з Особливим рішенням місцеблоситителя патріаршого престолу митрополита Сергія, цій конфесії було дозволено зберегти західний обряд. Впродовж 1937 р. Луї-Шарль Віннер розлучився з дружиною та прийняв чернечий постриг. Проте в березні 1937 р. він помер, а керівництво общиною перейшло до Євграфа Ковалевського.

У 1943 р. Ковалевський створив Богословський інститут імені Святого Діонісія. Склад викладачів був доволі репрезентативним – члени Православної місії у Франції, французькі професори. З 1948 р. ця установа отримала назву «Православна місія у Франції». Священнослужителі зобов'язувалися бути французькими громадянами. Служби проводилися французькою мовою та за галльським обрядом. Церква видавала французький православний журнал *Contacts*, який виходить і до сьогодні.

Разом з тим, існувало чимало проблем. Насамперед – поверхове ставлення до сакраментальних моментів – причастя інославних, неканонічні вінчання, повторне рукопокладення тощо, зумовили конфліктні ситуації між Православною місією у Франції та Московським Патріархатом. Ковалевський лобював ідею про вихід з-під юрисдикції як Московського Патріархату, так і Вселенського Константинопольського Патріархату.

За галльським обрядом служили по всій середньовічній Європі. Почиталися Свято всіх святих, поминання покійних першого та другого листопада, цикл чотирьох постів, попільна середа на початку другого тижня Великого Посту, святкування Різдва 25 грудня – всі ці норми були встановлені римськими папами, але для православних ці постанови не завжди були прийнятними.

Петро Євграфович Ковалевський дослідив літургійні особливості, з метою повернення до дохристиянських традицій. В травні 1945 р. він вперше відслужив у Парижі літургію за давньогалльським обрядом (за джерело літургійних текстів слугували листи Святителя VI ст., які віднайшли у XII ст.).

Літургійна реформа Ковалевського привернула до себе увагу багатьох російських емігрантів, які вважали свою метою духовно збагатити Захід.

Петро Євграфович, будучи непересічною особистістю, вів широке листування з представниками різних віросповідань, відомими на той час громадськими, суспільними та церковними діячами.

Переписка Петра Євграфовича Ковалевського ілюструє весь спектр взаємовідносин між представниками діаспори.

Повертаючись до характеристики особистого фонду Ковалевського, хочемо відмітити нетипову (для українського дослідника) традицію збереження документів. Загальний перелік листів розміщено на сайті Міжнародного інституту соціальної історії [3]. Ми можемо відзначити, що замість традиційного (у нашому розумінні) архівного реєстру, ми зустрічаємо список адресатів Ковалевського. Всі документи зберігаються у коробках (загальна їх кількість – 181). Документи не пронумеровано, не прошито в загальну справу. Перебираючи листи, ми зустрічаємо офіційно-ділову та глибоко особисту переписку: від листів відомих діячів (митрополита Української Автокефальної Православної церкви Володимира Вишневецького, протоієрея Михаїла Астроза) до листівок з краєвидами південнофранцузьких курортів – вітань та поздоровлень від друзів.

Мовою документів є, переважно, російська, але зустрічаємо листи українською, французькою та англійською.

У попередніх публікаціях ми вдавалися до аналізу окремих листів [4; 5], проте вони стосувалися міжособистісних та міжконфесійних взаємовідносин, що, на жаль, не зовсім відображає всю багатогранність діяльності Петра Євграфовича Ковалевського.

Наряду з суто церковними питаннями, які поглинали левову частину життя Петра Ковалевського, актуальними для нього залишалися справи політичні. Особливу увагу Петра Євграфовича привертала подія на його батьківщині, яка перебувала в пеклі «строительства нового мира...». Він неодноразово консультував представників російської діаспори щодо подій, які відбувалися в Радянському Союзі. До Петра Ковалевського звертали як до авторитетного фахівця з питань історії та сучасної політики.

Наведемо два невеликі листи, які відбивають наскільки глибоко та болісно переймався Петро Ковалевський подіями, що відбувалися на території Радянського Союзу.

Листи датуються 1932 роком – тобто початком розквіту більшовицької брутальності. Документи подаємо мовою оригіналу, зі збереженням орфографії.

12 апр. 1932 г.

Дорогой Петр Евграфович!

Несколько слов, так как очень спешу. Очень прошу ответить мне срочно (так в тексте – I.Ш.) на следующие вопросы:

На чем основывается точно (так в тексте – I.Ш.) утверждение, что большевики расстреляли больше двух миллионов?

Верно ли, что население России убывало на 30 миллионов с установления большевистской власти и в каком соотношении стоят эти 30 милл. в Польше, Прибалтике с Бессарабией?

Можно ли точно указать церкви, обращенные в увеселительные заведения или клубы в совдепии?

Дайте мне точные сведения относительно федоровцев. Места и числа судов и расстрелов.

Автор устраивал в Париже публичные лекции о большевиках и поэтому нуждался в сведениях в знак подтверждения своих слов, а в русском клубе ничего не ответили.

V. Bachst [6]

Сонхе
17 апреля 1932 г.

Дорогой Петр Евграфович!

Спасибо за сведения, но не можете ли Вы дать мне указания на источник статистики расстрелов, переселения на принудительные работы и ссыльных. Ведь эти господа, если им не сунуть указания на № и страницу, скажут, что это выдумки. О Федоровцах Вы мне показывали № «Сов. Огонька», не помните ли за какой месяц и год? Какой собор заступился за кадета? Брошюры я вам верну дня через два – через три, если это Вас не стесняет...

В. Бахст [6]

Робота Ковалевського над суспільними та політичними питаннями знайшла узагальнення у першій частині його праці назвою «Исторический путь России», що була віддрукована у 1939 р. та розіслана всім фахівцям з російської історії.

В роки Другої світової війни Ковалевський залишався в Парижі та продовжував читання лекцій в Православному Богословському інституті. Також він займався переглядом курсу російської історії з урахуванням даних історії мови, літератури, мистецтв, археології, співвідношення окремих етапів історії Росії з подіями, що відбувалися на Заході.

Влітку 1944 р. виходить у світ друга частина «Исторического пути России», що являла собою бібліографічний довідник. Після війни книгу було допрацьовано і перевидано (всього з 1939 по 1949 рр. вийшло 5 видань).

Ковалевський завершив виклад історії Росії подіями громадянської війни, відзначивши, що становлення СРСР представляє собою ще незакінчений історичний період. Щодо зарубіжної Росії, то вона, на думку автора, є продовженням передреволюційного

етапу російської історії і може розглядатися як його завершення. В основі еволюції Росії, вважав Ковалевський, лежить боротьба одвічної самотності із західництвом, оскільки Росія справдана знаходилася на рубежі двох світів і двох світобачень, які вона синтезувала. Нахил в бік суто західної державності і церковності або до національної відособленості завжди призводив Росію до ухилення від історичного шляху. На противагу євроазійцям, Ковалевський підкреслював, що Росія завжди була країною озерно-річковою та лісовою, а не степовою, і степ був для неї руйнівником. У цій схемі автор знайшов місце і еміграції: культурне поширення Росії після об'єднання при Катерині II пішло в XIX ст. через літературу, в XX ст. – через мистецтво і, нарешті, через розсіяння.

У повоєнний час Ковалевський не припинив активної громадської та наукової роботи. Ним були видані «Краткая история русского рассеяния и его культурной роли» (1951, французькою); «Краткая история рода Ковалевских» (1951-54, російською та французькою мовами); «Культурный и исторический атлас России и славянских стран» (1961, французькою та німецькою); «История Церкви. (Общая и русская)» (1958, російською мовою); «Св. Сергий и религиозная жизнь русского народа» (1958, 1969, французькою та іспанською); праця з історії православного чернецтва (Лозанна, 1969).

Одночасно Петро Ковалевський розгорнув активну діяльність, спрямовану на реформування церковного устрою.

Втім, у 1970 р., після багаторічної хвороби туберкульозу Петро Євграфович Ковалевський пішов з життя, а його приватний архів був переданий до фондів Міжнародного інституту соціальної історії, де і зберігається нині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nicolaas Wilhelmus Posthumus //en.wikipedia.org/wiki/Nicolaas_Wilhelmus_Posthumus.
2. Ковалевський Петр Евграфович //mirslouvrei.com/content_his/KOVALEVSKIJ-PETR-EVGRAFOVICH-32113.html.
3. International institute of Social History //www.iisg.nl/.
4. Шугальова І. До історії взаємовідносин православного духовенства в діаспорі // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: «Логос», 2009. – С. 668-672.
5. Шугальова І. Невдала спроба реформ православної церкви в новітню добу // Історія релігій в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія «Історичне краєзнавство». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька Академія», 2009. – Вип. 1. – С. 262-267.
6. Association pour la Conservation des Valeurs Culturelles Russes ArchivesPeriod: 1864-1957. KOVALEVSKIJ, PETR EVGRAFOVICH. 95-96. Letters to P.E. Kovalevskij from Russian Orthodox, Old Catholic, Protestant and Anglican clergymen. 2 boxes (=9 folders) // International institute of Social History.

Рецензенти: Дарієнко В.М., д.і.н., професор, Херсонський економіко-правовий інститут;
Сінкевич Є.Г., к.і.н., доцент, Чорноморський державний університет ім. Петра Могили.

© Шугальова І.М., 2010

Стаття надійшла до редакції 02.11.2009 р.